

Др Ђорђе Врцељ *

НЕКА СУШТИНСКА ПИТАЊА ПРЕОБРАЖАЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ПРИВРЕДЕ

Када се говори о транзицији постсоцијалистичких привреда најпре треба изнети да је често нејасно о чему се заправо ради. Пре свега, аутори и политичари често не истичу јасно из чега или од чега и у шта се прелази. Не тако ретко се каже да је то прелаз у тржишну привреду, што није у потпуности тачно. Или да је то прелаз на привреду базирану на приватној својини, што опет није у потпуности прихватљиво. Југославија је већ дуже времена у ствари тржишна привреда, мада последњих година са превеликим утицајем монопола појединих сектора, али у великој мјери због датих спољних услова у којима се налазимо. Транзиција не значи ни приватизацију тако рећи свега и свачега, јер модерна и успешна привреда може бити и тржишна и успешна уз велику заступљеност сектора и фирми у којима не преобладава приватно власништво. Када се говори о приватизацији мора се такође имати у виду прелазак на модерне методе рада и пословања читавог привредног механизма, а управо у овој области постсоцијалистичке привреде највише имају проблема и тешкоћа. Многе фирме у поменутих земљама су приватизоване, али њихово пословање и управљање имају великих мањкавости. Ако се већ толико говори да хоћемо друштво као на Западу, онда треба отворено рећи да се ради о преласку на систем капиталистичке привреде, с тим да се тек понешто од социјалне правде може уградити у наш систем, односно - не много.

Говорећи о транзицији у нашој привреди, такође треба изнети да она има низ особености у односу на друге привреде, те ни методи транзиције не могу бити истоветни, односно треба трагати и за посебним. Прво, југословенска привреда је дуго година била много више тржишна него друге привреде постсоцијалистичких

* Економски институт, Београд

земаља. Друго, наша земља се већ низ година налази под спољном изолацијом коју су наметнули светски моћници уз огроман утицај - директан и новчаним средствима - исламских фундаменталистичких режима и Ватикана. Треће, наша транзиција се одвија у условима кидања економских и других веза које су постојале у претходној Југославији. Четврто, за разлику од свих других постсоцијалистичких привреда, југословенска се није могла, а и сада су могућности за то мале, домоћи значајнијег прилива страног капитала, који би подстакао прелаз наше привреде на модерне токове, бржу приватизацију и свеукупно реструктурирање. Пето, за нашу земљу је карактеристично постојање такозване друштвене привреде, што друге земље нису имале и што ствара веће тешкоће. Говорити о нашим специфичностима никако не значи да не треба у проријентацији наше привреде користити искуства других постсоцијалистичких привреда. Напротив. Али се уједно морају што више избегавати грешке које су те привреде до сада учиниле. Пре свега, пракса је показала да бесплатно давање ваучера и других хартија није довело до модерног преображаја већине предузећа, али је зато омогућило једном малом броју људи да багателно откупе те хартије и да постану већински власници, док гро становништва остаје без игде ичега. Затим, треба избегавати праксу да се разним средствима, у првом реду уз јако потцењену вредност имовине предузећа, један уски круг руководећих људи домогне доминантног положаја у фирмама. У оба случаја спроводи се, у ствари, неоправдано присвајање државне и друштвене својине. Много је примера како се бахатно и недوماћински понашају људи који су постали главни акционари у предузећима, а без иоле значајних улагања сопствених средстава. Наравно, и ово су путеви приватизације, а могуће је да касније и та предузећа буду успешна, и ако се неко определи за овакву приватизацију онда то треба јасно рећи уз образложење да за сада нема другог пута, наравно, ако је то могуће образложити. Треће, велику грешку коју ми морамо избегавати, а коју су починиле многе фирме из других постсоцијалистичких привреда, али и ми, јесте продаја делова или целих предузећа страним фирмама по релативно ниским ценама, без обавеза странца да развија купљено предузеће, да га не затвара, да не укида развој самим тим предузећима итд. У низу средње и источно европских земаља и одцепљених југословенских република многа од таквих предузећа су просто затворена (да би странац могао пласирати свој производ) или кроз успостављање монопола странац вишеструко повећа цене производа да би што више профита однео у матичну земљу. У вези са овим можда није сувишно поменути и случај „Галенике” из Земуна и неизвесности за њену будућност.

Следеће питање које се код нас поставља јесте: докле ићи у приватизацију друштвеног и јавног сектора. Према досадашњим искуствима, могло би се закључити да би већи дио друштвене привреде и институција требало приватизовати, а много мањи део да буде јавна својина. Ово ако не ни због чега другог, оно због утврђивања јасног титулара својине, а у циљу обезбеђења ефикаснијег пословања, јер та имовина свачија и ничија обично није довољно успешна. Из потреба обезбеђења веће ефикасности и прилива свежег новца, и један део јавног сектора могао би се приватизовати, с тим да би држава у већини случајева требало да задржи већински део. Међутим, у оба случаја се поставља питање: да ли о томе да одлучују запослени. Ако би било тако, онда су изгледи да у већини случајева не би дошло до приватизације. Изгледа да је неопходно комбиновати обавезност и мишљење запослених. Како то радити - то је посебно и тешко питање. Лако говоре о приватизацији они који се финансирају из буџета и може се и овде поставити питање: ко је од присутних тај који је из друштвеног или јавног сектора прешао на приватно пословање и какво је његово мишљење о свему овоме.

Када се говори о неопходности приватизације, има се у виду у првом реду да ће се тако постићи ефикасно пословање. А неки полазе од става да само приватна својина може обезбедити високу ефикасност. Убеђен сам да се на тај начин доста претерује, заборавља се да у државном, а у нас и у друштвеном сектору, управо држава намеће много стеге, на пример, у погледу запошљавања и многих других обавеза. Када би и фирме ових сектора биле слободније у свом понашању, и када би се на свим нивоима водило рачуна о рационалности, сигурно је да би и ове фирме могле бити много успешније. Такође треба истаћи, да из низа разлога (у које овде не улазимо) знатан део привреде и других сектора данас мора бити у јавном власништву, а уколико је земља мања, удео јавног сектора је често већи. Уосталом, и многе крупне компаније у свету су већим делом државне или мешовите, а послују добро и често се налазе међу највећима у свету. И у нашој земљи низ великих компанија - мешовитих и где је приватни капитал мање заступљен послују сасвим добро. Према томе, никако се не би смело ићи на решавање кључних економских проблема само приватизацијом.

Анализирајући проблем преласка на много већу заступљеност приватног сектора, такође треба истаћи да процес приватизације мора тећи дужи период. Ово не само због недостатка средстава за куповину акција и оснивање нових фирми, него у великој мери и због навика да држава треба све да решава и што запосленима држава пружа много већу сигурност а и већи комодитет (макар и зараде биле знатно мање). У вези са овим, може се напоме-

нути да огромна већина запослених у јавним и друштвеним фирмама не жели да их напусти (нарочито ако може да додатно зарађује на друге начине). Слично је схватање великог дела грађана и у западним земљама, велики део би у државну службу или у јавна предузећа. Најбољи пример за то су и конкурси од септембра 1996. за 2000 људи у државним службама у Италији на које се пријавило преко 1,2 милиона кандидата.

Третирајући проблем приватизације - мада је она нужност - није никако претерано рећи да многи чиниоци настоје да се она одвија брже него што је то рационално, те се понекад испољава брзоплетост, а понекад настају веће штете него користи. Овде се мора напоменути и велики притисак западних земаља, које сарадњу са постсоцијалистичким земљама условљавају и убрзаном приватизацијом. Не улазим у то да ли се жели да се неке постсоцијалистичке земље тако баце у још веће тешкоће, или је то добронамерно. Без обзира која је позадина убрзања приватизације, сигурно је да је и са наше стране неопходна много шира и организованија (уз одговарајуће конкретне инструментаријуме) активност на привлачењу страног капитала и уз једноставан став и одговор - Изволите, улажите, купујте акције наших предузећа или делова предузећа - ко год хоће, али по реалној цени и без касније ликвидације наше производње и развоја (сем изузетка) и без прекомерног повећања цена у фирмама у које странци уложе капитал. Већину оних који желе да се баве трговином, односно да увозе у Југославију, обавезати да улажу бар део добити у производњу или некретнине у нашој земљи.

Следеће значајно питање у вези с приватизацијом друштвеног и делимично јавног сектора и других институција јесте оно које се односи на радикално унапређење њихове организације и укупног механизма пословања, јер нико не жели да улаже у нерентабилна предузећа, сем да их купи по веома ниским ценама и да одмах отпусти велики дио запослених. Према томе, једна од најзначајнијих активности у садашњој фази јесте изналажење модалитета за постављање на здраве канале свих (сем изузетака) те и оних фирми и установа које се желе приватизовати. Без тога су неминовни велики ломови, таворење на ниској лествици пословања. Могло би се рећи да су управо у овој области нужна максимална ангажовања и добро разрађени програми.

Говорећи о процесу приватизације у нас, такође се мора јасно рећи да тај процес не може ићи брзо због велике оскудице домаћих средстава грађана, слабог прилива страних и слабог пословања (из више разлога) великог дела друштвених и јавних предузећа и институција. Међутим, и на интерном плану може се много више учинити. Велики део грађана би уложио средства (мада

скромна) у акције предузећа или у отварање нових фирми. Али претходно треба решити (као што је раније већ речено) и питање обезбеђења иоле ефикаснијег пословања предузећа и много организованије радити на емитовању и продаји акција, уз широки публицитет. За отварање нових фирми од суштинског је значаја утврђивање, уређење и продаја под повољним условима локација за изградњу објеката. Лично ми је познат приличан број људи који би улагали у нове објекте, али за то или нема локација или су неодговарајуће или су веома скупе. Могло би се закључити да је ово питање често питање број један у вези с подизањем објеката, те би морало на свим нивоима ући у приоритет за решавање.

На убрзање процеса приватизације, и привредног развоја уопште, може у великој мери утицати привлачење средстава наших грађана који раде у иностранству и наших исељеника и њихових потомака. Код ових последњих је од велике важности развијање одговарајуће активности међу њима, уз давање максималних повољности, као и омогућавање нашим исељеницима и њиховим потомцима да одмах (ако желе, а многи желе) добију и југословенско држављанство. Ово би подстакло да се један део њих врати у постојбину (што је и те како пожељно, нарочито због тзв. беле куге која је завладала код нашег народа). Не треба робовати шаблонима да грађанин може имати само једно држављанство. Уосталом, и неке источноевропске земље су својим бившим грађанима и њиховим потомцима који су желели, а сада живе у иностранству, дали и држављанство матичне земље (са знаком грађанин те и те земље који је настањен у иностранству, без обзира на то да ли страна држава прихвата или не прихвата двојно држављанство). Према томе, и наш закон о држављанству треба изменити, и то под хитно.

У свету је општеприхваћено да приватизација доноси много већу ефикасност и рационалност у трошењу средстава. Међутим, у нас, а вероватно и у другим постсоцијалистичким земљама, испољава се још нешто специфично. Наиме, један део већинских акционара, па и апсолутних власника појединих фирми, недовољно улаже у проширење предузећа, односно олако и прекомерно троши на личне потребе. Ово је вероватно наслеђе навика из прошлости, неког страха од будућности, скоројевићке жеље да се покаже пред другима да је богат или/и ничег другог. И ово иде у прилог ставу да наша приватизација није баш исто што је у развијеним земљама.

Наредно питање које се поставља у вези с приватизацијом односи се на то: кад предузеће одлучи да постане акционарско да ли свима без изузетка продавати акције за готов новац (одједном или у дужем периоду), како утврдити реалну вредност капитала и

шта чинити ако нема или нема довољно интереса за куповину акција. У вези са овим питањима постоје различита мишљења. Лично сматрам да долазе у обзир превасходно готова средства за све (уз евентуално мањи износ - до 20% запосленима), јер без свежих средстава нема могућности за здрав развој. Могло би се ићи и на варијанту да се до једне петине капитала уступи бесплатно свим одраслим грађанима и држави, а након ефективне продаје једног дела акција. Реалну вредност капитала најбоље је утврђивати у DEM и USD, јер инфлација постоји, па ако се откуп акција врши у дужем периоду, онда предузеће губи а појединци зарађују. У погледу рокова трајања продаја акција - ту се може ићи по етапама, али ипак уз фиксирање крајњег рока. Према томе, приватизација ради приватизације и бесплатног дељења капитала у принципу не би требало бити. Они који су радили овако нису решили основни проблем ефикасности, сем ако се не рачуна да ће евентуално у даљој будућности фирма почети да ради како треба.

Најзад, у вези с приватизацијом, реструктурирањем и увођењем савремених метода управљања може се поставити и питање неопходности формулисања стратегије за читаву земљу, за делатности и за свако предузеће и установу. Наравно, закон служи као основа ових стратегија. У наредном периоду на свим наведеним нивоима нужне су озбиљне и компетентне активности с свим конкретним аспектима, који би укључивали и одговоре на питања постављена и у овом реферату.

Ђорђе Врцелј, Ph. D.

SOME ESSENTIAL ISSUES OF TRANSFORMATION OF YUGOSLAV ECONOMY

Summary

- What does the transition mean? What is it made of? What is being transformed? What are specific features of our transformation?
- Basic mistakes of transition in some East European economies, which we can avoid in future;
- How far will the privatisation of public and social sector go? Is this kind of privatisation a compulsory obligation? Should the privatization be decided on by employees?
- Does privatisation by itself solve problem of production efficiency? How did it come that big world companies were not mostly privately owned whereas they operate successfully?

- Why do most of the employees in public and state sector refuse to leave their jobs in that part of economy and set up their own businesses - which is the case not only in our country but also in Western Europe (although the salaries in public sector are rather modest). Is it logical that in our country but also in Western Europe (although the salaries in public sector are rather modest). Is it logical that in our country privatisation is only advocated by those supplied from the budget?

- Since a strong pressure for privatisation comes from Western Europe, it would be very useful that our part to that view launches comprehensive and organised activities on attracting foreign capital with one simple premise - Please do come, buy our companies to your own liking but at reasonable prices and without over neglecting our production and development and if these opt for trade activities they should invest into production facilities as well.

- What should be done about our companies before putting these or part of them on sale?

- If the domestic capital is insufficient or if there is a feeble inflow of foreign capital and companies business operation is low - In which way and at what rate should the privatisation be carried out?

- What should be done to make our citizens living abroad and others as well start making more investments in our economy? To that view, it could be supported by providing that our immigrants and their offspring are immediately granted Yugoslav citizenship - a special status can be granted to Yugoslav people living abroad.

- How to explain the fact that in our country a number of majority owners or absolute owners of some companies invest little in their enlargement while overly and easily spend on personal needs.

- If a company decides to transform into shareholding company, does it mean that all shares (without any exception whatsoever) will be sold for cash at one portion or in stipulated longer period, how can a real value be set and what should be done if there is no interest or the interest for purchasing shares is insufficient?

- Should a general strategy be officially formulated, but together with actual aspects of transformation of Yugoslav economy.

